

WIKTOR TRYBKA

Uniwersytet Wrocławski

POSTĘPOWANIE DOWODOWE PRZED EUROPEJSKIM TRYBUNAŁEM PRAW CZŁOWIEKA (ZAGADNIENIA OGÓLNE)

WPROWADZENIE I UWAGI TERMINOLOGICZNE

Podstawą całej procedury przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka jest rzetelność i sprawiedliwość — stanowią one gwarancje procesowe dla stron, ale również wpływają bezpośrednio na wszystkie stadia postępowania. Ich obecność odnotowuje się w prawie zarówno międzynarodowym, jak i krajowym. Artykuł 6 EKPCz ustanawia zespół gwarancji rzetelnego procesu, formułując w ust. 1 zasadę generalną i doprecyzowując ją w kolejnych ustępach¹. Rzetelność i sprawiedliwość są szczególnie istotne z punktu widzenia podejmowanej tematyki, gdyż nakładają na organ obowiązek w postaci ustalenia stanu faktycznego sprawy i mają wpływ na cały tok postępowania. Rzetelność obowiązuje we wszystkich stadiach postępowania (kształtując się odmiennie na każdym z jego etapów), ze względu na sposób zakrojenia tematu najistotniejsze wydaje się jednak postępowanie dowodowe, w wypadku którego wspomniana kategoria odznacza się znaczeniem szczególnym².

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności reguluje jedynie wytyczne w postaci prawa do rzetelnego i sprawiedliwego procesu, które są doprecyzowywane już w regulaminie Trybunału. Konwencja i regulamin Trybunału nie wskazują sztywnych reguł w zakresie ustalenia faktów, warunkującego przeprowadzenie sprawiedliwego i rzetelnego postępowania. Z art. 38 EKPCz można jednak wyprowadzić upoważnienie Trybunału do przeprowadzenia dochodzenia (*investigation*). W tym postępowaniu eksponuje się szczególnie przeprowadzenie czynności dowodowych na terytorium państwa pozwanego, tzw.

¹ A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe publiczne. Wybór dokumentów*, Lublin 2008, s. 214.

² L. Garlicki *et. al.*, *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, t. 1. *Komentarz do art. 1–18*, Warszawa 2011, s. 245.

fact-finding mission. Przekład urzędowy terminu *investigation* nie jest doskonały. W znaczeniu wąskim wskazuje on jedynie na czynności dowodowe, nie uwzględniając ewentualnych pytań kierowanych do stron w ramach powiadomienia państwa pozwanego o przyjęciu sprawy do rozpoznania³.

Dochodzenie jest jednym z podstawowych elementów postępowania dowodowego. Stanowi ono ciąg czynności, mający na celu ustalenie stanu faktycznego. Przedmiotem dowodzenia w postępowaniu przed ETPCz jest fakt — zdarzenie lub zjawisko określone w czasie i przestrzeni, ale także pewne stany rzeczy — o charakterze zarówno zewnętrznym, jak i wewnętrznym. Podstawą postępowania dowodowego są fakty o znaczeniu istotnym dla sprawy. Ocena znaczenia, jakie dany fakt ma dla sprawy, jest uzależniona głównie od dwóch czynników: charakteru sprawy oraz normy prawnej, która w rozstrzyganej sprawie została zastosowana⁴. Co do zasady przedmiotem dowodu nie może być treść Konwencji.

POSTĘPOWANIE PRZED EUROPEJSKIM TRYBUNAŁEM PRAW CZŁOWIEKA — CHARAKTERYSTYKA OGÓLNA

Postępowanie dowodowe stanowi jeden z etapów procedury przed Trybunałem. Z punktu widzenia tematu pracy niezbędne jest jego umiejscowienie wśród innych stadiów oraz przedstawienie ogólnego zarysu omawianego postępowania. W ramach postępowania ze skargą bezpośrednią można wyróżnić cztery zasadnicze etapy:

- pisemne,
- postępowanie dowodowe,
- ustne,
- podjęcie rozstrzygnięcia.

Postępowanie dowodowe jest kluczowym momentem dla całego postępowania, gdyż warunkuje ono przebieg dalszych jego faz. Podstawą prawną procedury przed ETPCz jest Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności wraz z protokołami. Wskazuje ona ramy ogólne postępowania, które są doprecyzowane w Regulaminie ETPCz.

Stadium pisemne postępowania rozpoczyna się od momentu złożenia skargi do Trybunału⁵. Skargę indywidualną na podstawie art. 34 EKPCz wnosi się na formularzu skargowym udostępnionym przez Kancelarię, o ile przewodniczący właściwej sekcji nie postanowi inaczej. Powinna ona zawierać: nazwisko, datę

³ L. Garlicki *et. al.*, *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, t. 2, *Komentarz do art. 15–59 i protokołów dodatkowych*, Warszawa 2011, s. 134.

⁴ Orzeczenie SN z 26 lipca 2000 r., I CKN 975/98, niepubl.

⁵ M.A. Nowacki, *Wokół Konwencji Europejskich. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Warszawa 2010, s. 120.

urodzenia, obywatelstwo, płeć, zawód i adres skarżącego, nazwisko, adres i zawód przedstawiciela, nazwę strony lub stron, przeciwko którym skarga jest wnoszona, zwięzłe przedstawienie stanu faktycznego, zwięzłe przedstawienie naruszenia Konwencji oraz argumentów, zwięzłe wskazanie spełnienia wymogów, tzn. wyczerpania drogi krajowej oraz zachowanie sześciomiesięcznego terminu, przedmiot skargi, załączniki oraz kopie dokumentów dla sądu i innych uczestników postępowania.

Strona postępowania, składając skargę międzypaństwową, powinna uwzględnić następujące elementy: nazwę układającej się strony, przeciwko której skarga jest wnoszona, przedstawienie stanu faktycznego, wskazanie na naruszenie Konwencji, przytoczenie odpowiednich argumentów, oświadczenie o spełnieniu wymogów dopuszczalności skargi, wskazanie nazwiska i adresu pełnomocnika, załączniki oraz kopie wszystkich dokumentów. Można wyróżnić dwa podstawowe wymogi wniesienia skargi — są to: wyczerpanie środków krajowych oraz zachowanie sześciomiesięcznego terminu do wniesienia skargi.

Istotnym wymogiem warunkującym dopuszczalność skargi jest wykorzystanie krajowych środków dochodzenia roszczeń. W orzeczeniu ETPCz wskazał, że przed wniesieniem skargi do Strasburga należy dać państwu szansę na odniesienie się do zarzutów strony i odpowiednie zareagowanie na nie w granicach jego systemu prawnego. Chodzi także o to, aby Trybunał Praw Człowieka miał możliwość zapoznania się z poglądami wyrażonymi przez sądy krajowe⁶. W krajowym systemie prawnym muszą istnieć środki dochodzenia roszczeń, a wynika to z subsydiarności postępowania przed ETPCz w stosunku do krajowych środków ochrony praw człowieka⁷. Przy ocenianiu, czy zostały wyczerpane środki krajowe, należy ustalić, jakie środki pokrzywdzony miał do dyspozycji oraz czy dawały one ochronę realną, czy tylko i wyłącznie ochronę iluzoryczną.

Trybunał w orzecznictwie wielokrotnie podkreślał, że przeszkodą w wykorzystaniu środków ochrony nie mogą być granice jurysdykcji państwowej. Jednostka nie jest zwolniona z wykorzystania środków krajowych — niezależnie od wygod osobistych z tym związanych lub jej niechęci. Krajowe środki ochrony muszą być dostępne, co oznacza, że skarżący musi mieć możliwość (osobistego lub przez pełnomocnika) wszczęcia i uczestnictwa w odpowiednim postępowaniu przewidzianym przez krajowe prawo.

Trybunał może rozpatrzyć sprawę, jeżeli została ona wniesiona nie później, niż w ciągu sześciu miesięcy od daty podjęcia ostatecznej decyzji krajowej⁸. Skarżący może wystąpić z żądaniem, aby jego tożsamość nie była ujawniana, ale musi wskazać argumenty przemawiające za utajnieniem jego danych osobowych.

⁶ Skarga nr 21893/93 z 1 kwietnia 1998 r., *Akdivar vs. Turkey*, ETPCz.

⁷ M.A. Nowacki, *op. cit.*, s. 76.

⁸ L. Garlicki *et. al.*, *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, t. 1, s. 234.

Przewodniczący Izby może zezwolić na anonimowość w należycie uzasadnionych i wyjątkowych wypadkach. Niespełnienie powyżej wskazanych wymogów będzie skutkowało tym, że skarga w obu postępowaniach nie zostanie rozpatrzona przez Trybunał.

Skargi składa się bezpośrednio w Trybunale Praw Człowieka. Skarga wszczynająca postępowanie jest pierwszym elementem procedury pisemnej. W skardze następuje określenie granic zawisłości sporu. Jest ona kierowana do Kancelarii Trybunału. Musi spełniać wskazane wcześniej wymogi formalne i materialne. Skarga może być wniesiona przez kilka osób, jeżeli ma ten sam przedmiot i opiera się na żądaniach wspólnych dla wszystkich skarżących⁹. Jeżeli Trybunał uzna skargę za dopuszczalną, wówczas jest ona doręczana stronie przeciwnej.

Postępowanie przed Trybunałem stanowi pewien zamknięty cykl, którego następnym elementem jest stadium ustne postępowania. Należy pamiętać, że zawsze istnieje ścisły związek fazy ustnej ze stadium pisemnym postępowania. Głównym celem fazy ustnej jest odpowiedzenie na pytania Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, przypomnienie (gdy jest to niezbędne) stanowiska stron oraz przytoczenie argumentów przez strony. Szczególny nacisk kładzie się natomiast na ustosunkowanie się stron do wzajemnych żądań.

Faza ustna zostaje zakończona naradą sędziów. Członkowie Trybunału obradują przy drzwiach zamkniętych i od tej reguły nie ma żadnych wyjątków. W naradzie uczestniczą tylko sędziowie, inne osoby nie mają wstępu, chyba że na podstawie specjalnej decyzji Trybunału. Zgodnie z art. 22 Regulaminu ETPCz dopuszcza się udział tłumacza, jeżeli jest on niezbędny.

Zgodnie z art. 23 Regulaminu ETPCz sędziowie podejmują decyzje większością głosów. W wypadku równej liczby głosów przeprowadza się kolejne głosowanie, a jeżeli taki stan się utrzymuje, przewodniczący ma głos rozstrzygający. Wielka Izba oraz Izby przyjmują decyzję większością głosów obecnych sędziów. Głosowanie co do zasady odbywa się przez podniesienie ręki¹⁰. Przewodniczący może zarządzić głosowanie według listy obecności w kolejności odwrotnej do porządku pierwszeństwa. Każdą kwestię poddaną pod głosowanie formułuje się precyzyjnie.

PRZEBIEG POSTĘPOWANIA DOWODOWEGO

Postępowanie dowodowe ma charakter swoistego łącznika między stadium pisemnym i ustnym procedury. Do przeprowadzenia kompleksowego opisu tego stadium postępowania niezbędne staje się zaczerpnienie kształtu poszczególnych konstrukcji prawnych poprzez odniesienia zarówno do postępowania przed są-

⁹ R. Barents, H. von Holstein, R. Plender, *European Courts Procedure*, London 2003, s. 95.

¹⁰ A. Bisztyga, *Europejski Trybunał Praw Człowieka*, Katowice 1997, s. 156.

dami unijnym (ze wskazaniem różnic), jak i do rozwiązań przyjętych w polskim postępowaniu karnym i cywilnym (z uwzględnieniem orzecznictwa SN). EKPCz nie reguluje kwestii ustalenia stanu faktycznego sprawy. Temu zagadnieniu został poświęcony Aneks do regulaminu ETPCz, wprowadzony w 2003 roku.

Przed reformą dokonaną w 1998 roku ustalenie stanu faktycznego należało do Komisji Praw Człowieka. Oceniała ona dowody według następujących zasad:

- w wypadku braku ustaleń faktycznych na poziomie prawa krajowego opierała się na zeznaniach odebranych przez delegatów lub przedstawionych przez pełnomocników na piśmie;

- opierała się tylko na dowodach, wobec których nie miała wątpliwości co do ich wiarygodności. Przy przeprowadzeniu dowodów istotne znaczenie miało zachowanie stron postępowania¹¹.

Po zaprzestaniu działalności przez Komisję Praw Człowieka zadanie to przeszło na ETPCz. W ramach postępowania dowodowego prowadzonego w systemie strasburskim można wyróżnić ogólne zasady postępowania dowodowego. Pierwszą z nich jest reguła niezwiązania Trybunału ustaleniami dowodowym poczynionymi przez sąd krajowy. Ma on również swobodę oceny zebranego materiału dowodowego. Swobody tej nie należy jednak utożsamiać z dowolnością: ocena dowodów musi być zawsze oparta na jasnych podstawach i odpowiednio uzasadniona¹². W doktrynie wskazuje się na zasady, które powinny być uwzględniane, aby swoboda nie przerodziła się w samowolę — są to odpowiednio:

- opieranie się na materiale zebranym przez Trybunał,
- ocena całokształtu materiału dowodowego,
- ocena znaczenia i wartości wszystkich dowodów,
- ustalenie znaczenia dowodów zgodnie z zasadami logiki.

Naruszenie którejkolwiek z wymienionych reguł jest równoznaczne z przekroczeniem granicy swobody oceny dowodów. W orzecznictwie Trybunał podkreślił, że dowód może pochodzić z poszlak albo nieobalonych domniemań faktycznych, wystarczająco poważnych, precyzyjnych i z sobą zgodnych¹³.

W postępowaniu przed ETPCz została przyjęta zasada, że osoba, która stawia zarzut, musi go udowodnić¹⁴. Przed reformą z 1998 roku w początkowej fazie, która polegała na rozstrzygnięciu o dopuszczalności skargi, skarżący musiał przedstawić dowód początkowy. Pozwalał on wskazać prawdopodobieństwo, że pewne fakty miały miejsce w rzeczywistości¹⁵.

¹¹ M.A. Nowacki, *op. cit.*, s. 130.

¹² E. Iserzon, J. Starościk, *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, Warszawa 1961, s. 155.

¹³ Skarga nr 57325/00 z 13 listopada 2007 r., *D.H. vs. Czechy*, ETPCz.

¹⁴ Skarga nr 24351/00 z 24 kwietnia 2003 r., *Aktas vs. Turky*, ETPCz.

¹⁵ M.A. Nowacki, *op. cit.*, s. 132.

Postępowanie dowodowe przed sądami unijnymi odznacza się dużą liczbą podobieństw do procedury strasburskiej w zakresie zasad ustalania stanu faktycznego. Umiejscowione zostało ono w tym samym momencie co w procedurze przed ETPCz — tak więc stanowi łącznik pomiędzy fazą pisemną postępowania a ustną. Sama procedura przed TSUE została jednak bardziej precyzyjnie i jasno uregulowana. Jej podstawę stanowią Regulamin oraz Statut Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej.

Oba Trybunały są zobowiązane do wyjaśnienia stanu faktycznego sprawy i przeprowadzenia oraz oceny dowodów. Cechą charakterystyczną obu organów jest także pozostawienie im sporej swobody — nierównoznacznej jednak z dowolnością — w zakresie analizy i oceny mocy zgromadzonego materiału dowodowego w sprawie. W ramach postępowania dowodowego w obu wypadkach można dostrzec zmianę ról: w fazie pisemnej to strony wykazują inicjatywę i decydują o jej przebiegu, w ramach dokonywania czynności dowodowych następuje już aktywizacja Trybunału.

W obu procedurach zostały wyróżnione środki dowodowe, które powinny doprowadzić do ustalenia stanu faktycznego. W postępowaniu przed TSUE zostały one skatalogowane w art. 45 § 2 regulaminu. W wypadku obu postępowań środkami tymi będą: dokument, oględziny, opinie biegłych, przesłuchania świadków, przesłuchanie stron¹⁶. Jeżeli Trybunał Sprawiedliwości uzna za konieczne ustalenie określonego faktu, może powierzyć przeprowadzenie dowodu Izbie, której sprawa została przydzielona, lub sędziemu sprawozdawcy. W wypadku Trybunału Praw Człowieka Izba, przed którą toczy się postępowanie, może z urzędu lub na wniosek strony przeprowadzić dowód — jeżeli uzna, że jest on przydatny do wyjaśnienia sprawy.

W początkowym etapie postępowania zadaniem skarżącego będzie wykazanie — na podstawie złożonych dokumentów i innych dowodów — przynajmniej prawdopodobieństwa, że jego prawo zostało naruszone. Niezbędne do stwierdzenia, czy przepisy EKPCz zostały naruszone, jest ustalenie faktów w sprawie procedowanej przed Trybunałem. Ustalenie stanu faktycznego należy do Izby, której skład będzie zależny od odpowiedniego zakwalifikowania złożonej skargi. Izba jest podstawową formą, w której ETPCz podejmuje działania w wypadku rozstrzygania skarg zarówno indywidualnych, jak i międzypaństwowych. Sprawy, którymi zajmuje się Izba, mają źródła dwójakiego rodzaju — do rozpoznania organowi mogą je zakwalifikować prawnicy Kancelarii lub przekazać skład jednoosobowy albo komitet trzech sędziów¹⁷. Zgodnie z art. 54 regulaminu ETPCz jeżeli Izba nie uzna skargi za niedopuszczalną lub nie skreśli jej z listy spraw, zwraca się do stron (Izba bądź Przewodniczący) o przedstawienie jakichkolwiek danych faktycznych, dokumentów lub innych materiałów, które

¹⁶ *Regulamin Postępowania przed Trybunałem Sprawiedliwości*, Dz. Urz. L 176 z dnia 4 lipca 1991 r. ze zmianami.

¹⁷ L. Garlicki *et. al.*, *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, t. 2, s. 112.

zostaną przez nią uznane za istotne dla sprawy. Po uznaniu skargi za dopuszczalną i przedstawieniu przez strony faktów Izba wyznacza rozprawę. Celem rozprawy jest umożliwienie stronom przedstawienia dodatkowych informacji, istotnych z punktu widzenia procedowanej sprawy. Ta forma prowadzenia postępowania dowodowego staje się niezbędna do zapewnienia koncentracji materiału dowodowego.

Izba ma prawo, na wniosek strony lub z urzędu, zastosować każdy środek dochodzeniowy, który jej zdaniem pomoże w wyjaśnieniu stanu faktycznego sprawy. Może m.in. zwrócić się do stron o okazanie dokumentacji oraz zdecydować o przesłuchaniu w charakterze świadka czy biegłego (lub w jakimkolwiek innym) osoby, której zeznanie lub oświadczenia mogą okazać się pomocne w wykonywaniu zadań Izby (art. A1 ust. 1). Izba może również zwrócić się do wybranej przez siebie osoby lub instytucji o wyrażenie opinii lub sporządzenie pisemnego sprawozdania w każdej kwestii, którą uzna za istotną dla sprawy (art. A1 ust. 2)¹⁸.

Po uznaniu sprawy za dopuszczalną lub, wyjątkowo, przed podjęciem decyzji w sprawie dopuszczalności, Izba może wyznaczyć jednego lub więcej spośród swoich członków lub pozostałych sędziów Trybunału jako jej delegata (delegatów) do przeprowadzenia przesłuchania, dochodzenia na miejscu (*on-site investigation*) lub przeprowadzenia dowodu w inny sposób. Wybraną przez siebie osobę lub instytucję Izba może również wyznaczyć do uczestniczenia w delegacji w sposób, jaki uzna za właściwy (art. A1 ust. 3).

Strony Konwencji, na których terenie odbywa się dochodzenie, zobowiązane są do wprowadzenia wszelkich niezbędnych ułatwień dla delegacji oraz możliwości prowadzenia postępowania na terytorium kraju (mowa o kwestiach takich, jak możliwość swobodnego przemieszczania się, zapewnienie bezpieczeństwa delegacji). Układająca się strona jest również odpowiedzialna za podjęcie niezbędnych kroków zmierzających do zapewnienia, że żadna osoba lub organizacja nie poniesie ujemnych konsekwencji z powodu złożonych przed delegacją zeznań lub udzielonej pomocy (art. A2 ust. 2).

Prowadzenie dochodzeń przed ETPCz można podzielić na dwa okresy, dla których granicę będzie stanowić wejście w życie Protokołu XI. W okresie przed rozpoczęciem obowiązywania wspomnianego dokumentu dochodzenia były prowadzone przez Komisję — Trybunał tylko w zupełnie wyjątkowych wypadkach podejmował działania w zakresie ustalenia stanu faktycznego sprawy¹⁹. Od momentu wejścia w życie protokołu dochodzenie prowadzi już sam Trybunał. Dwa wskazane okresy znacznie różnią się od siebie, m.in. częstotliwością prowadzenia dochodzeń, która w wypadku Trybunału znacznie spadła w stosunku do okresu, kiedy odpowiadała za to jeszcze Komisja. Przyczyn takiego stanu rzeczy jest co najmniej kilka. Pierwsza to lawinowy wzrost liczby skarg,

¹⁸ *Regulamin Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Dz. U. 1993, Nr 61, poz. 284.

¹⁹ Skarga nr 15576/89 z 20 marca 1991 r., *Cruz Varas vs. Sweden*, ETPCz.

którego konsekwencją było dążenie przez Trybunał do zmniejszania czasu ich trwania. Przeprowadzenie dochodzenia powodowało znaczne przedłużanie się spraw, trwających w takiej sytuacji średnio sześć lat. Inną przyczyną to fakt, że Trybunał otrzymał narzędzie, które dało mu możliwość wydania orzeczenia nawet wówczas, gdy napotykał na istotne trudności w ustaleniu stanu faktycznego, przez co mogło dochodzić do korzystania z domniemania oraz odwracania ciężaru dowodu²⁰. Na podstawie analiz orzecznictwa można wskazać, że od początku obowiązywania Konwencji do dnia dzisiejszego Komisja — łącznie z Trybunałem — przeprowadziła około stu dochodzeń.

Postępowanie wyjaśniające oraz powiązane z nim dochodzenie do prawdy wiąże się z tzw. obowiązkiem współpracy wysokich układających się stron z Trybunałem w czasie całego postępowania. Instytucja procesowa wyrażona w art. 38 EKPCz stanowi niewątpliwie ważny element w procesie ustalania stanu faktycznego sprawy. W orzecznictwie podkreśla się, że jest ona instrumentem gwarantującym prawa realnie i efektywnie oraz niezbędnym składnikiem działania Trybunału w zakresie ustalenia stanu faktycznego sprawy²¹. Wagę współpracy stron postępowania widać najwyraźniej w wypadku spraw dotyczących najpoważniejszych naruszeń Konwencji.

Brak współpracy strony postępowania może rodzić negatywne konsekwencje w postaci zmiany ciężaru dowodu oraz zastosowania domniemań faktycznych. Istotą domniemania faktycznego jest wnioskowanie o istnieniu faktów na podstawie innych, już ustalonych. Trybunał w takim wypadku ma swobodę wnioskowania na podstawie całokształtu materiału dowodowego²². Domniemanie faktyczne stosuje się, gdy brakuje bezpośrednich środków dowodowych. Nie można dokonać prawidłowego domniemania bez ustalenia faktów stanowiących jego logiczne przesłanki²³. Fakt domniemany nie wymaga ani twierdzenia, ani dowodzenia, wymagają ich już natomiast fakty składające się na podstawę faktyczną domniemania²⁴.

Wspomniany ciężar dowodu w postępowaniu spoczywa na Trybunale, który może jednak dopuścić dowody wskazane przez stronę. Odwrócenie ciężaru dowodów w postępowaniu nie jest częste, ale się zdarza. Pierwszy raz taka sprawa miała miejsce w postępowaniu przed Trybunałem w połowie lat 90. i dotyczyła poturbowania w areszcie policyjnym skarżącego zatrzymanego podczas demonstracji. W krajowym postępowaniu karnym nie doszło do ustalenia, który z funkcjonariuszy policji dopuścił się pobicia. W związku z tym ETPCz stwierdził, że jeżeli w chwili zatrzymania dana osoba jest w dobrym stanie zdrowia, a następnie

²⁰ L. Garlicki *et. al.*, *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, t. 2, s. 221.

²¹ Skarga nr 6289/73 z 6 lutego 1981 r., *Airey vs. Irlandia*, ETPCz.

²² Uchwała SN z 21 listopada 1969 r., III PZP 24/69, OSNC 1970, nr 5, poz. 76.

²³ Orzeczenie SN z 22 stycznia 1998 r., II UKN 465/97, OSNAP 1999, nr 1, poz. 24.

²⁴ Orzeczenie SN z 17 października 2000 r., I CKN 1196/98. niepubl.

doznaje wielu uszkodzeń ciała, to do państwa będzie należeć ustalenie, kto i w jaki sposób dopuścił się poturbowania²⁵. Podjęta linia orzecznicza ETPCz wskazuje, że państwo, którego dotyczy postępowanie, nie może uchylić się od przedstawienia dowodów dotyczących sprawy. Konsekwencję tego mogłoby stanowić orzeczenie o naruszeniu obowiązków proceduralnych.

Kolejnym etapem po ustaleniu stanu faktycznego sprawy jest faza ustna postępowania, w której strony i pełnomocnicy prezentują swoje stanowiska składowi orzekającemu. Następnie Izba podejmuje rozstrzygnięcie uzgodnione podczas narady. Werdykt przybiera postać wyroku. Szczególnie ważnym uprawnieniem stron w kontekście postępowania dowodowego, z którym wiąże się ustalenie stanu faktycznego, jest możliwość złożenia wniosku o rewizję wyroku. Zgodnie z art. 80 regulaminu ETPCz w wypadku ujawnienia faktu, który ze swej istoty mógłby mieć decydujący wpływ, a który w chwili ogłaszania wyroku nie był znany Trybunałowi i — zgodnie z rozsądną oceną — nie mógł być znany stronie, stronie przysługuje prawo do wystąpienia do Trybunału z wnioskiem o rewizję wyroku w okresie sześciu miesięcy od przyjęcia przez nią wiadomości o tym fakcie. Izba, która wydała wyrok, może z urzędu zdecydować o odmowie przyjęcia wniosku ze względu na brak podstaw do jego rozpatrzenia. Kiedy nie jest możliwe utworzenie pierwotnego składu Izby, Przewodniczący Trybunału uzupełnia lub tworzy skład Izby w drodze losowania. Jeśli Izba nie odmówiła przyjęcia wniosku, Szef Kancelarii podaje to do wiadomości drugiej strony lub pozostałych stron i zwraca się z prośbą o przedstawienie pisemnych uwag w terminie wyznaczonym przez Przewodniczącą Izby. Przewodniczący Izby wyznacza również datę rozprawy w razie, gdy Izba zdecydowała o jej przeprowadzeniu. Po przeprowadzeniu postępowania wszczętego na skutek wniosku strony o przeprowadzenie rewizji Izba podejmuje decyzję w drodze wyroku.

Wydaje się, że postępowanie dowodowe przed ETPCz ma charakter bliższy prawu kontynentalnemu niż anglosaskiemu, o czym świadczy regulacja pozwalająca na dopuszczenie każdego środka dowodowego, który będzie zmierzał do ustalenia stanu faktycznego sprawy. Powoduje to odrzucenie tzw. prawnej oceny dowodów, zobowiązującej organ do oceniania dowodów i wyciągania z nich wniosków na podstawie ściśle przewidzianych prawem reguł dowodowych. Postępowanie, o którym mowa, odchodzi od zasady określanej jako *law of evidence*²⁶. Jego charakter bardziej odpowiada systemowi kontynentalnemu, w którym organ procesowy, oceniając dowody, nie jest skrepowany żadnymi regułami poza wytycznymi w postaci wiedzy, doświadczenia życiowego oraz zasad logicznego rozumowania.

²⁵ Skarga nr 19986/91 z 4 grudnia 1995 r., *Ribitsch vs. Austria*, ETPCz.

²⁶ M. Cieślak, *Polska procedura karna*, Warszawa 1973, s. 344.

ŚRODKI DOWODOWE W POSTĘPOWANIU

Przepisy regulaminu ETPCz nie definiują pojęcia środka dochodzeniowego. Można zatem odnotować jedynie, że są to źródła prawdziwych informacji, które umożliwiają dochodzenie. W myśl aneksu do regulaminu ETPCz jako dowód dopuścić można wszystko, co może przyczynić się do wyjaśnienia sprawy, a nie jest sprzeczne z obowiązującym prawem — katalog środków dowodowych nie jest więc zamknięty. Regulamin Trybunału nie zawiera wyliczenia środków dowodowych wprost, w poszczególnych jego przepisach można jednak odnaleźć ich przykłady, takie jak dowód z dokumentu, zeznania świadków czy opinie biegłego. Jednym ze środków dowodowych, dopuszczanym w postępowaniu przed ETPCz, jest także dowód z zeznań świadka. Po raz pierwszy pojawił się on w prawie międzynarodowym w USA, skąd przeniknął do EKPCz i postępowania dowodowego przed Trybunałem²⁷.

Regulamin ETPCz nie zawiera również definicji świadka. Należy więc wyróżnić dwa sposoby rozumienia określenia, uzależnione od płaszczyzny, na której to określenie jest używane. W sensie procesowym jest to osoba, którą wezwano do złożenia zeznań w czasie przesłuchania, w znaczeniu potocznym zaś — osoba, która była obecna przy określonym zdarzeniu i z tego względu mogła dokonać jego percepcji²⁸. Świadek w ujęciu konwencjonalnym jest osobowym źródłem dowodowym, niezależnie od tego, czy został wezwany do składania zeznań i czy je rzeczywiście złożył – decydujący jest fakt, że ma określoną wiedzę o zdarzeniu i jest ona wykorzystywana jako podstawa ustaleń faktycznych będących kanwą rozstrzygnięcia²⁹. Ocena dowodu z zeznań świadka zawsze składa się z dwóch elementów: kwalifikacji treści wypowiedzi danej osoby oraz oceny dotyczącej samej osoby — jej poziomu umysłowego, cech charakteru, stanu emocjonalnego.

Postępowanie w zakresie wezwania świadków reguluje art. A5 Aneksu do regulaminu ETPCz. Świadców wzywa szef Kancelarii. W wezwaniu zamieszcza się następujące elementy:

- oznaczenie sprawy,
- przedmiot,
- postanowienie w przedmiocie zwrotu kosztów osobie wezwanej.

Strony udzielają, o ile to możliwe, informacji niezbędnych do ustalenia tożsamości i adresów. Strona Konwencji, na której terytorium świadek zamieszkuje, jest odpowiedzialna za doręczenie wezwania. Gdy doręczenie nie może dojść do skutku, układająca się strona uzasadnia to na piśmie. Układająca się strona podejmuje ponadto wszelkie rozsądne kroki w celu zapewnienia stawiennictwa osób wezwanych, pozostających pod jej władzą lub kontrolą. Przewodniczący delegacji może żądać stawiennictwa świadków, na miejscu — *on-site proceedings* — przed

²⁷ S. Trechsel, *Human Rights*, London 2003, s. 292.

²⁸ A. Gaberle, *Dowody w sądowym procesie karnym*, Kraków 2007, s. 137.

²⁹ Skarga nr 39209/92 z 28 sierpnia 1992 r., *Artner vs. Austria*, ETPCz.

delegacją. układającą się strona, na której terytorium odbywa się takie postępowanie, podejmuje na żądanie wszelkie rozsądne kroki w celu ułatwienia ich stawiennictwa. Jeżeli świadek jest wezwany na wniosek lub rzecz państwa uczestniczącego w postępowaniu, koszty jego stawiennictwa ponosi właśnie ono, o ile Izba nie postanowiła inaczej. Koszty stawiennictwa osoby pozbawionej wolności pokrywa to państwo, na którego terytorium odbywa się postępowanie przed delegacją, o ile Izba nie postanowiła inaczej. We wszystkich pozostałych wypadkach Izba podejmuje decyzję, czy takie koszty ma ponieść Rada Europy, czy też mają one zostać nałożone na skarżącego lub stronę trzecią, na których wniosek lub rzecz osoba się stawia. W każdym z wypadków wysokość kosztów ustala Przewodniczący Izby.

Po stawieniu się świadka postępowanie w zakresie odebrania zeznań rozpoczyna się od ustalenia tożsamości świadka oraz złożenia przysięgi o treści: „Przysięgam...” lub „Uroczyście oświadczam na mój honor i sumienie...” „...że będę mówił prawdę, całą prawdę i tylko prawdę”. Czynność taka podlega za-protokołowaniu. Jeżeli chodzi o sam przebieg przesłuchania, to świadek może złożyć zeznania bezpośrednio przed Izbą lub — w wypadku postępowania na terenie państwa strony Konwencji — przed delegatami. Przesłuchanie odbywa się w dniu oznaczonym w wezwaniu. Wszyscy członkowie Izby lub delegaci mogą zadawać pytania. W wypadku zaistnienia sprzeciwu wobec zadanego pytania głos decydujący będzie miał Przewodniczący Izby lub przewodniczący delegacji.

Środek dowodowy w postaci zeznań świadka nie różni się w dużym zakresie od procedury przed sądami unijnymi. W wypadku TSUE został uregulowany w sposób bardziej kompleksowy, niż ma to miejsce w postępowaniu przed ETPCz. Świadka należy wezwać, co — analogicznie jak w postępowaniu przed ETPCz — może nastąpić z własnej inicjatywy lub na wniosek strony po wysłuchaniu Rzecznika Generalnego. Wezwanie powinno zawierać następujące elementy:

- imię i nazwisko,
- adres,
- cel wezwania,
- wskazanie faktów, które mają być przedmiotem zeznania.

Pytania świadkowi może zadawać również Rzecznik Generalny³⁰. Dodatkowo, regulamin TSUE odnosi się do kwestii zwrotu wydatków poniesionych przez świadka, czego nie ma w Aneksie do regulaminu ETPCz.

Przebieg przesłuchania w wypadku obu Trybunałów wygląda podobnie. Różna jest jednak chwila złożenia ślubowania — w postępowaniu strasburskim następuje to przed odebraniem zeznań, a procedurze przed TSUE już po ich złożeniu. Świadek w postępowaniu luksemburskim, zgodnie z art. 47 § 5 regulaminu TSUE,

³⁰ T.T. Koncewicz, *Postępowanie dowodowe przed Trybunałem Sprawiedliwości Wspólnot Europejskich*, „Radca Prawny” 2003, nr 6, s. 140.

przysięga: „Przysięgam, że zeznałem prawdę, całą prawdę i tylko prawdę”. Bezpośrednim odbiorcą zeznań świadka jest skład rozpoznający sprawę. Stronom doręcza się wezwanie do wzięcia udziału w przesłuchaniu świadka. Z zeznań świadka sporządza się protokół. Strony, jak również skład orzeczniczy, mogą zadawać dodatkowe pytania.

Regulamin TSUE przewiduje konsekwencje niestawienia się świadka, czego nie reguluje regulamin ETPCz. Zgodnie z art. 48 § 1 regulaminu TSUE obowiązkiem świadka prawidłowo wezwanego jest stawienie się na przesłuchanie. Tutaj ujawnia się istotna różnica pomiędzy pozycją świadka i strony postępowania. Świadek, który nie wypełnienia swojego obowiązku w postaci osobistego stawienia się, może ponieść konsekwencje w postaci grzywny w kwocie nie większej niż pięć tysięcy euro. Brak stawienia się strony natomiast nie będzie rodził dla niej żadnych negatywnych konsekwencji. Kara grzywny nałożona na świadka może jednak zostać uchylona, jeśli przedstawi on przekonujące wytłumaczenie swojego postępowania.

Drugim środkiem dowodowym dopuszczalnym w postępowaniu przed ETPCz jest opinia biegłego. Pod pojęciem biegłego rozumiana jest osoba fizyczna, powołana do udziału w sprawie ze względu na fachową wiedzę w określonej dziedzinie³¹. Biegłego wzywa się, kiedy wyłoni się zagadnienie mające istotne znaczenie dla sprawy, którego wyjaśnienie przekracza zakres wiadomości i doświadczenia osób mających wykształcenie ogólne. Analogicznie jak w wypadku świadka, robi to Szef Kancelarii. W wezwaniu jest określany przedmiot sprawy i przedmiot opinii biegłego oraz wydawane postanowienie o zwrocie kosztów. Gdy biegły zostaje wezwany na rzecz strony postępowania, to ona ponosi koszty sporządzenia ekspertyzy. W doktrynie przyjmuje się, że biegły wypowiada opinię dotyczącą stanu faktycznego. Podobnie jak świadek, biegły składa przysięgę o odpowiedniej treści. Wskazanie przedmiotu, którego dotyczyć ma opinia biegłego, nie może być dokonywane w sposób naruszający autonomię wynikającą z posiadania przez niego wiadomości specjalnych, które przesądzają, że nie Trybunał, lecz właśnie biegły jest osobą kompetentną do wypowiedzenia się na temat ściśle określonych zagadnień. Biegły musi mieć swobodę doboru metod badawczych oraz określenia zakresu przeprowadzonych badań, wyznaczenie tego zakresu w postanowieniu powinno jednak być traktowane jako wskazówka, czego oczekuje Trybunał. Strony postępowania i Trybunał nie mogą narzucić biegłemu metody badawczej do stwierdzenia okoliczności mających istotny wpływ na rozstrzygnięcie sprawy. O metodzie przeprowadzenia badań biegły decyduje na podstawie zebranego materiału dowodowego oraz aktualnego stanu wiedzy w danej dyscyplinie naukowej. Nie ma jednak w tym zakresie pełnej

³¹ W. Siedlecki, *Postępowanie cywilne*, Warszawa 1972, s. 116.

dowolności — nie wolno mu ignorować wskazań zawartych w postanowieniu o powołaniu biegłego³².

Podobnie jak w postępowaniu przed ETPCz, ten środek dowodowy przeprowadza się po wydaniu postanowienia. Biegły otrzymuje odpis postanowienia wraz ze wszystkimi dokumentami niezbędnymi do jego wykonania. Różnicę w zakresie wydawania opinii przez biegłego stanowi fakt, że pozostaje on pod nadzorem sędziego sprawozdawcy, który może być obecny w trakcie badań przeprowadzanych przez biegłego. Na podstawie art. 50 regulaminu TSUE każdej ze stron przysługuje prawo sprzeciwu wobec wyboru osoby mającej przeprowadzić ekspertyzę — analogicznego rozwiązania nie odnajdziemy w postępowaniu strasburskim. W sprzeciwie takim należy wskazać, dlaczego uważa się, że dana osoba nie jest właściwą do przeprowadzenia ekspertyzy i wydania opinii. Sprzeciw w stosunku do biegłego musi zostać zgłoszony nie później niż w terminie dwóch miesięcy od doręczenia postanowienia wskazującego kandydata na biegłego. Biegli są uprawnieni do zwrotu kosztów podróży i utrzymania.

Regulamin TSUE przewiduje możliwość skorzystania z instytucji pomocy prawnej — analogicznego zapisu nie ma w regulaminie ETPCz. Na podstawie art. 52 regulaminu TSUE z urzędu lub na wniosek strony Trybunał może wystąpić o udzielenie wsparcia w zakresie przesłuchania świadków i biegłych.

Zgodnie z art. A8 Szef Kancelarii sporządza stenografowany protokół z każdego postępowania, dotyczącego środka dochodzeniowego podejmowanego przez delegację. Protokół ten zawiera:

- a) skład delegacji;
- b) listę osób występujących przed delegacją, tj. uczestniczących pełnomocników, adwokatów i doradców stron;
- c) nazwisko, imiona, opis i adres każdego świadka, biegłego lub innej osoby przesłuchiwanej;
- d) treść złożonych oświadczeń, zadanych pytań i udzielonych odpowiedzi;
- e) treść każdej decyzji ogłoszonej podczas postępowania przed delegacją lub przez jej przewodniczącego.

Jeżeli całość lub część protokołu sporządzona jest w języku innym niż urzędowy, Szef Kancelarii zapewnia jej przekład na jeden z języków urzędowych. Przedstawiciele stron otrzymują odpis stenografowanego protokołu w celu umożliwienia im dokonania sprostowań pod kontrolą Szefa Kancelarii lub przewodniczącego delegacji, które jednak w żadnym wypadku nie mogą wpływać na znaczenie i zakres dokonanych wypowiedzi. Szef Kancelarii wyznacza w tym celu terminy zgodnie z poleceniami przewodniczącego delegacji.

Sprostowany i podpisany przez przewodniczącego delegacji i Szefa Kancelarii stenografowany protokół stanowi poświadczony tekst protokołu.

³² A. Gaberle, *op. cit.*, s. 209–211.

EVIDENTIARY PROCEEDINGS BEFORE THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (GENERAL ISSUES)

Summary

Evidentiary proceedings before the European Court of Human Rights are the most important step in the whole procedure. Guidelines for the establishment of facts have been set out in the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and clarified in the Rules of the European Court of Human Rights. The purpose of this paper is to present the outline of the procedure with the indication of the place of evidence investigation and the presentation of its progress. In the description of the evidence investigation the problem of the burden of proof and its evaluation was emphasized. In order to carry out a comprehensive description of this stage of the procedure, the author referred to the proceedings before the Court of Justice of the European Union and the solutions adopted in Polish criminal and civil law. Evidence such as witnesses' statements and opinions by experts was also presented. It has been compared with the measures used to establish facts in the course of proceedings before the Court of Justice of the European Union. From the point of view of the increasing number of complaints to Strasbourg the subject of this article seems to be particularly important.